

LŐRINCZ CSONGOR

Nyelvi próbatételek

A KÍSÉRLET ETIKÁJA KOSZTOLÁNYINÁL

Kosztolányi Esti Kornéljának népszerűsége vagy fontossága töretlennek mondható, aminek utóbb bizonyosan leglátványosabb példája Esterházy Péter *Esti* című könyve. Ugyan a szak tudományos recepció a 90-es évek Esti Kornél-eufóriája után mintha inkább a regényekhez fordult volna oda,¹ legalábbis az utóbbi években igazán erős olvasatok nem készültek a szóban forgó korpuszról, mégsem lehet feltétlenül következtetni ebből az Esti-korpusz megszólító erejének elhalványulására. Itt is azonban józanul meg kell állapítani, hogy az Esti-szövegek színvonala korántsem egyenletes, kissé túlbeszélt történetektől inkább csak vázlat- vagy szösszenetszerű írásokig esztétikai szempontból túl heterogén képet mutatnak, hogys em egységes interpretációnak lehessen őket alávetni. Kétségtelen azonban, hogy több Esti-elbeszélés nemcsak Kosztolányi, de az egész 20. század magyar elbeszélőművészetének csúcsát jelenti, és interpretációjuk korántsem mondható minden tekintetben lezártnak vagy akár megnyugtatónak. Meglehetősen széttartó értelmezéstörténetükről, benne a nyelviség iránti visszafogott érdeklődésről sokat elmond az, hogy pl. a bolgár kalauz történetét rendre kiváló irodalomértelmezők marasztalták el, Németh Lászlótól Németh G. Béláig (összhangban egyébként Babitscsal). Esterházy könyvében ez a novella viszont az egyik legintenzívebben jelenlevő darabja az Esti-korpusznak. Összességében sokatmondó zárókövetkeztetése ugyanakkor a recenzensnek, miszerint Esterházy könyvének „legerősebb oldalai ott és abban mutatkoznak meg, ahol és ahogyan a nagy előd felülmúlhatatlanságát megerősíti”.²

Friss értelmezések hiányában csak találgatni lehet az Esti Kornél-recepció aktuális vagy várható alakulásáról. Egy időben ideológiai talajon állva, utána meg éppen az ideológiai nyomás alóli felszabadulás élményeként, de még az általa meghatározott szükségletektől nem igazán szabadulva sokat értekeztek pl. homo aestheticus és homo moralis kapcsolatáról Kosztolányinál, ám furcsamód még senkinek nem sikerült érdemben kimozdítani eme „alakzat” megszilárdult értésmódjait,³ melyek lényegében előzetesen kodifikált értéktulajdonításokon, és egyként humáncentrikus felfogáson alapulnak (a „homo” az alapvető itt, utána következnek lehetséges-polemikus jelzői). Mély, nem-tisztázott ellentmondása a Kosztolányi-recepciónak, hogy a nyelvi idiomatikusság (és antropológiai funkciójának) kitartó szószólóját rendre ilyen absztrakt emberközpontú univerzálfogalmak mentén tárgyalják. Van azonban olyan központi alakzata, továbbá tematikus-narratív figurája, ill. nyelvi-textuális dimenziója

¹ Megjelent viszont az *Esti Kornél* „kritikai”-nak nevezett kiadása 2011-ben a Kalligram Kiadónál (szerk. Tóth-Czifra Júlia és Veres András).

² Kulcsár-Szabó Zoltán: *Lásd, szétbomlok*. Kalligram 2011/2. 95.

³ Lásd Mártonffy Marcell rokonszenves kísérletét: *A 'homo aestheticus' és az etikum kérdése. Egy Kosztolányi-alakzat értelmezéséhez*. Jelenkor 1997/3. 286–296. (Ez a tanulmány is kimaradt a „kritikai” kiadás leltárából.)

elsősorban az *Esti Kornélnak*, melyben a kétfajta aspektus nemhogy nem képez oppozíciót egymással, de kölcsönösen odahagyják rögzített kódjaikat és kimozdulnak az antropocentrikus világkép axiológikus vonzásából. Ez az aspektus: a kísérletszerűség, az experimentális létmód mozzanata. Kosztolányi ismeretesen visszatérően természettudományos, a kísérleti jelleget előtérbe állító metaforákkal írja le a fordítás nyelvi jelenségét. Az *Esti Kornélnovellák* pedig cselekményük szintjén gyakran kifejezetten eredet nélküli, önkényes kezdettel ellátott, azaz kísérleti történésként inszenírozzák magukat, kapcsolatba hozva a kísérletet szemléleti szinten a „lehetetlen”-nel, továbbá a „hihetetlen”-nel és a „valószínűtlen”-nel (vagyis pl. a fikcionalitással). Továbbá fontos – mind szövegszerű, mind általános világ- és individuumszemléleti – önértelmező metaforáik is összekapcsolhatók az experimentalitás kvázi-természettudományos dimenziójával.⁴ Olyannyira, hogy lényegében az irodalom is – szemben a tömegirodalommal – mint egyfajta kísérlet médiuma jelenik meg az *Esti-novellák* horizontján. Ha a populáris vagy tömegirodalmat végeredményben elég parafrazálni (ez pl. a *Kézirat* lehetséges üzenete), megfeleltetni bizonyos cselekménysémáknak és jelentéseknek, addig a szépirodalom olvasása maga is egy nyitott kimenetelű, fiktív kísérleti dimenzióba vezet, invenciót feltételez és ismeretelméleti vonatkozása van. (Vagyis nem valamely – irodalmilag mégoly informált vagy felkészült – homo ludens magatartásával tévesztendő össze.) Az *Esti-történetek* nagyrészt erősen példázatos jellege is alátámaszthatja ezt. A legnehezebb kérdés persze, mint mindig, most is az lesz, milyen módon (akár: nem) érhető tetten mindez a novellák nyelviségében, szövegszerűségében, fikciós vonásaiban az olvasás révén (túl bizonyos motivikus és narratív mozzanatok előszámlálásán).

Az antropocentrikus távlat uralma az *Esti Kornél-recepcióban* a narratív, de szemléleti szint kapcsán is mindenekelőtt abban jut kifejeződésre, hogy *Esti* nézőpontját az értelmezők nagy része kizárólagosnak véli. Hatásos, a szakirodalomban gyakran ismételt, ám ma már aligha igenelhető tézise pl. Szegedy-Maszák Mihály egykori írásának, hogy a történetek lényegében ürügyek *Esti* számára világtérképezésének kifejtésében⁵ (alighanem inkább csak a kevésbé sikerült vagy kidolgozott történetekre igaz ez, egy példa: *Esti és a halál*). Már azon írás kontextusában is nehezen feloldható ellentmondásba kerül ez a kijelentés a másik saroktétellel, miszerint *Esti* nem egységes figura.⁶ Ezt a kétféle tézist ismételtgették sűrűn utóbb az *Esti-recepcióban*, noha *Esti* nézőpontja exkluzivitásának értelmezői fenntartása egyfelől, a figura nem-egységes voltának hangoztatása másfelől nyilvánvalóan ellentmondanak egymásnak. (Egyik pólushoz sem illeszthető továbbá a nyelvjátékok pragmatista tételének hangoztatása az *Esti Kornél* kapcsán: a nyelvjáték értelmében vett szabálykövetés posztulátuma mégis miként kapcsolható össze a szubjektivitás nem-egységes jellegével, ill. az *Esti-féle* nézőpont kizárólagosságával?) Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ez a kettősség részben az

⁴ Lásd pl. a híres helyet az értékviszonylagosságról, a morális kód összeomlásáról: „a jószág és a rosszóság” „[e]llentétek, az igazi, két ellensarki vég, de mindig természetes kölcsönhatásban vannak s a körülmények szerint váltakoznak, egymás nevét veszik föl, keringenek, átalakulnak, mint a pozitív és negatív villamosáram.” (*Tizenharmadik fejezet*) Az „egymás nevét veszik föl” utal arra, hogy mindezt nyelvi interakcióként vagy történésként is érdemes szemügyre venni. (A fenti helyhez vö. egyébként Nietzsche kitételét a *Menschliches, Allzumenschliches*-ben: „jó és rossz cselekedetek között nincsen nembéli, legfeljebb csak fokozati különbség”, KSA 2. Berlin/New York, 1980. 104.)

⁵ Az *Esti Kornél jelentésrétegei*. In: *A regény, amint írja önmagát*. Bp., 1998. 98. 102.

⁶ Uo. 107.

Esti Kornél poétikájának kétarcúságára is visszavezethető, arra, hogy a „regény” széttörése (vö. *Esti* összességében nem egységes figura) még nem vezet textuális fragmentáltsághoz az egyes novellákon belül (vö. *Esti* nézőpontja nem kérdőjeleződik meg radikálisan az egyes elbeszélésekben), vagy ahogy Kulcsár Szabó Ernő éppen húsz éve kellő pontossággal megfogalmazta: „A novellafüzér vagy regény kérdése nem érinti a történetek szerkezeti ártérelmezését: a megszakíttottság az egyes történetek szintjén nem válik poétikai szervezőelvvé.”⁷

Bizonyos poétikai-textuális szinteken azonban nagyon is van mód *Esti* elbeszélői beszédhelyzetének és tudásának vagy kompetenciájának árnyaltabb értelmezésére, rámutatva a szöveg általi feltételezettségére. A kilencvenes évek második felében újra megélték a recepcióban egyedül Palkó Gábor, illetve Molnár Gábor Tamás tanulmányai mozdították ki az *Esti*-nézőpont uralmát: Palkó narrátor és figura tropologikus viszonyának feszültségeit kimutatva,⁸ Molnár pedig a *Tizennegyedik fejezet* felülmúlhatatlan finomságú olvasásával, mely a fordítás-problémát egészen a betűszerintiségig követi, feltárva *Esti* perspektívájának nyelvi korlátozottságát, a szöveg(iség) felőli felülírhatóságát.⁹ Ezekben a tanulmányokban jut az *Esti*-recepció az *olvasás* szakaszába (túl pl. a metafikcionalitás, intertextualitás és bizonyos narratív alakzatok tényének pusztá megállapításán, ami még nem minősül interpretációnak).

Innen nézve az *Esti*-féle „kísérletek” jellemzői a következők lehetnek: önkényes, nem-motivált kezdet, ezzel együtt a véletlen szerepe; történésszerűség, ugyanakkor virtualitás; pillanatnyiság, lezáratlanság, energetikus rögzíthetlenség, deteleologizált karakter.¹⁰ Az *Esti*-korpuszban ismeretesen visszatérő kifejezések a „hihetetlen”, a „valószínűtlen”, sőt a „lehetetlenség” és szinonimáik, melyek kiasztikus módon cserélgetik tulajdonságaikat a „valószínű”-vel és a „hihető”-vel (tételezen ezt pl. a *Hazugság* és *Sakálok* c. novellák fejtik ki). Ez a „lehetetlenség” bizonyos értelemben maga a fikció, az, ami csak experimentálisan (nem tetikus módon) férhető hozzá, adjon hírt ez akár magáról a kísérlet lehetetlenségéről. A kísérlet fikcionális és referenciális vonatkozásai folytonos kölcsönhatásban léteznek.¹¹

Találhatók elszórtan példák a recepcióban is a kísérletszerűség kapcsán, méghozzá poetológiai értelemben – pl. Barta János leírásában Kosztolányi „humor”-áról (ma inkább iróniát mondanánk) a kísérletszerűség materiális jellemzői a szóválasztás szintjén is feltűnnek (mintegy Kosztolányi fordításról adott leírásaira rezonálva).¹² Barta negatív értékhangsúlyokkal ellátott jellemzése Kosztolányi iróniájáról paradox módon mégis pontosabbnak minősül, mint számos affirmatív diszkurzus, nála a „virtuozitás” kifejezést ugyanis az „experimentalitás”-ra lehetne kicserélni, ennyiben kísérletiség és fikcionalizálás interpenetráció-

⁷ *Törvény és szabály között (Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a húszas-harmincas évek regényeiben)*. Uő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Bp., 1996. 74.

⁸ Vö. Palkó Gábor: *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. In: Kulcsár Szabó E. – Szegedy-Maszák M. (szerk.): *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. Bp., 1998. 188–197.

⁹ Molnár Gábor Tamás: *Példázat és fordítás (Kosztolányi)*. In: Kabdebó L. et al. (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Bp., 1998. 366–372.

¹⁰ Ennyiben a kísérlet adományszerűséget feltételez, itt különösen jelentéssé a Jancsi Jánosról (köztudottan József Attila alakjáról) szóló kitétel a *Barkochba* c. novellában: „De hogy miért várt arra vagy erre, azt maga sem tudta volna megmagyarázni. A várakozástól voltaképp semmit se várt.”

¹¹ Vö. ehhez a kétféle narráció szintjén Palkó pregnáns megjegyzését: „Az egyik maszk, *Esti Kornél* az álarc önreflexivitásában érdekelt, míg a narrátor a maszk álarc voltának eltüntetésében.” *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. 196.

¹² Barta János: *Vázlat Kosztolányi arcképéhez*. Uő: *Klasszikusok nyomában*. Bp., 1976. 450–451.

járól mint az irónia forrásáról van nála szó. Hasonló szóválasztás figyelhető meg Mártonffy Marcell elemzésében is, ahol a Barta-féle redukció kiterjed immár Esti mint narrátor elbeszélői magatartására is.¹³ A kísérleti létmód itt a narrátor személytelenítésében, diegetikus hanggá való redukciójában jelentkezik.

Nietzsche a kísérletszerűséget a morálképzetek viszonylagosítása mentén kiterjesztette magára a szubjektumfelfogásra is, pl. a *Morgenröthe* több pontján az experimentum témaköre a „saját magunkon/magunkkal folytatott kísérletezés” értelmében jelenik meg. Temporális értelemben ez nála egyszerre jelent ideiglenességet és utóéletet („*vorläufiges*” és „*nachläufiges* Dasein”-t, „átmeneti vagy posztumusz életet”), egyfajta „morális interregnum” formájában,¹⁴ egyes morális ideálok és autoritások leköszönte utáni beláthatatlan nyitottság nem-instanciálható létét mint köztességet. Ez a köztes-lét bizonyos értelemben a „keletkezés ártatlanságának” későbbi teorémájára is rímel, amennyiben a kísérletet lehetővé tévő kontingencia annak közegében szabadul fel. Ezek az összefüggések jelentkeznek az Esti-korpusz számos síkján, textuálisan pl. a tulajdonnév és performatív bonyodalmak dimenziójában, poetológiailag a fikcionalitás túldetermináltsága, a töredékesség és a variációszerűség, a narratív diszkurzus megosztása és a példázatosság kísérletei síkján, szemléletileg a szubjektumfelfogás, ill. az időbeliség koncepciója (középpontjában a véletlen, az előreláthatatlanság szerepével) szintjén. Jelen szempontból legérdekesebb experimentális vonásai e korpusznak a nyelv(iség) és esemény, valamint a velük kapcsolatban álló szubjektumpozíciók viszonyaira irányulnak, a nyelv (egyszerre materiális és immateriális) anyagszerűsége (a jelölő önkényessége) és a nyelvhasználatok, továbbá feltételezett intencióik közötti differenciák és kölcsönös feszültségeik értelmében (pl. az irónia jegyében) – együtt lehetséges etikai összefüggésekkel, elsősorban adomány és tanúságtétel kapcsolatát tekintve. Esti (mint író) számára szcenikus szinten is gyakran fokozottan jelentkezik az a nyelvhermeneutikai tapasztalat, mely már Humboldt-nál megértés és önmegértés kölcsönösségét afféle próbatétel függvényének tekintette: „hiszen az ember csak akkor érti magát, ha szavainak érthetőségét kísérletszerűen másokon vetette alá próbának (versuchend geprüft hat).”¹⁵ E helyen az „ember” fogalma is fontos lehet, amennyiben 1800 körül az egyetemes nyelv lehetetlenségének felismerése együtt járt az ember nembéli általánosságában megalapozott antropológiai természet viszonylagosításával. Következésképpen az lesz a további feladat, hogy a nyelv idiomatikus-ságának elsődlegességét Kosztolányinál az „ember” kulturális és antropológiai képzetének látens problematizálásával kössük össze.

A szóban forgó korpuszban a nyelv (egyes idiomatikus vonásai) általi megelőzöttség a kísérlet közege, ami viszont nem terjed ki a *szövegek* általi megelőzöttségre (ennyiben Kosztolányi műve ebből a szempontból sejtethetőleg nem lépi át a másodmodern korszakküszöböt, más szempontból viszont igen). Nietzsche a kísérleti létmódot ugyanis már a *Menschliches*, *Allzumenschliches*-ben az idézés vagy másolás szövegek közötti dimenziójával hozta összefüggésbe, a szövegek általi megelőzöttségre való kockázatos ráhagyatkozás értelmében.¹⁶ Ugyan

¹³ *Az én exodusa és az emlékezet iróniája*. In: *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*. 218.

¹⁴ *Virradat. Gondolatok a morális előítéletekről*. Bp., 2009. 280. *Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurtheile*. KSA 3. 274.

¹⁵ Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues*. Uő: *Gesammelte Schriften* 5. Berlin, 1968. 377.

¹⁶ *Menschliches, Allzumenschliches*. KSA 2. 182–183. (221. aforizma)

az Esti-korpuszban is többször felbukkan az idézetszerűség és a szövegközöttiség mozzanata, ezek általában mégis a történet szintjén jelölt módon, *tematikus* értelemben vagy pedig e korpuszon belüli intratextuális kapcsolatok síkján jelentkeznek (egyes példák a későbbiekben még elemzésre kerülnek).

Az *Esti Kornél* első fejezete Esti és az elbeszélő hosszú idő utáni találkozását békekötésként írja le, amely megbocsátást, sőt felmentést szentesít („Aki nem fiatal, megpuhul, s meg tud bocsátani mindent. Még a fiatalságot is. Békülünk ki”, ill. „Most már vállallak”). A kettejük polaritása között vagy következtében létrejött vákuumot kell feloldani avagy döntésre vinni, a szerződés egyfajta kompromisszum ugyan, de döntésjellege is van.¹⁷ Ez a szövetségkötés vagy szerződés nyilván a társszerzőséget, a narratív pozíció megosztását tartja alapvetően szem előtt, ennyiben kísérletnek, nyelvi-irodalmi kísérletnek nevezhető. A szerző – „Kosztolányi Dezső” – a fikcionálás (ugyanakkor hitelesítés), míg Esti mint narrátor a diegézis funkcióját látja el e képlet szerint, ám ezek fel is cserélődhetnek közöttük, „egymás nevét” vehetik fel performatív módon (pl. tulajdonnév és aláírás kettősségének, heterogenitásának, de egymásra utaltságának értelmében). Ezzel az *Esti Kornél* metafikatív kerete ezt a kísérletjellegét vetíti rá a ciklus egészére, nyelvi experimentumként értelmezve azt, úgy azonban, hogy éppen nem annak tetszőleges voltát hangsúlyozza, hanem a szerződést lehetővé tévő döntéskaraktert helyezi előtérbe. Ezt azonban nem annyira mint kiegyenlítést, hanem mint az irodalmi produkció előfeltételét emeli ki, egyfajta elhárítást (visszatartást) a „lásd, szétbomlok” szükségállapotának tapasztalatával szemben. A kísérletszerűség mint létmód és attitűd, a szükségállapot általi kikényszerített döntés tehát összekapcsolja egymással a szubjektum nem-egységes jellegét az elkerülhetetlen döntéskarakterrel: ebben az értelemben lehet feloldani a nem-egységes Esti vs. exkluzív (a történeteket ürügyként kezelő) Esti közötti ellentmondást.

A szerzői név, valamint a cím kijelölésének direktív beszédaktusa feltűnően motiválatlan jellegű, ami ismét a kísérlet önkényes eredetét vagy a referenciális eredet hiányát hangsúlyozza („A címet nagyobb betűkkel nyomtatják.”). Az egész folyamat azonban a megbocsátásra mint performatív aktusra épül és innen nézve nyilvánvalóvá lesz, hogy a ciklus nem csak nyelvi-irodalmi kísérletként, de kvázi-etikai próbaként is olvasható számos pontján, így pl. a bolgár kalauz ugyancsak „játékos” kísérletként induló történetében, amely – legalábbis Esti horizontjában – a megbocsátás jelenetével, affirmatív aktussal végződik („Az, amit tettél, nem volt szép, de tévedni emberi dolog, ez egyszer megbocsátok.” Majd bolgárul csak ezt kiáltottam feléje: *Igen*.”). A megbocsátás és analógiái vagy ekvivalensei (felmentés), de negatív megfelelői (elítélés) is viszont az első fejezet értelmében rávetíthetők Esti és a névtelen (?) elbeszélő akolitikus viszonyára,¹⁸ de akár az elbeszélő diszkurzus és az általa mozgásba hozott nyelvi anyag közötti relációra a ciklus egészében. A fentebb említett nyelvi-textuális

¹⁷ Az „alku”-hoz vö. Palkó figyelemreméltó elemzését: *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. Kosztolányi Dezső: Esti Kornél*. 194.

¹⁸ Az „acolyte” Derrida értelmezésében itt bizonyos (nem referencializálható) beszédaktusok kísérőjét, tanúját jelenti, vagyis narratológiai értelemben az elbeszélőt mint Esti tanúját, de fordítva is. Vö. Jacques Derrida: *Le Parjure. Perhaps: Storytelling and Lying (>abrupt breaches of syntax<)*. In: C. Jacobs (szerk.): *Acts of Narrative*. Stanford, 2003. 195–234.

szempont itt tehát a performatív szinten konkretizálható.¹⁹ Vagyis a kísérletszerűség a nyelv performatív dimenziójára is vonatkozik (bizalom, adott szó, megbocsátás, hazugság, hamis eskü, szégyen stb.), amire ugyancsak a bolgár kalauz története az egyik legjobb példa, amennyiben ennek cselekményét Esti kvázi-hazugsága indítja el.

A bolgár kalauz története egyike a legösszetettebb és legnehezebben értelmezhető Esti-novelláknak (léteztek olyan vélemények is, miszerint Kosztolányi itt nyelvfelfogásának egymással nem könnyen összeegyeztethető elemeit kapcsolta össze narratív-allegorikus formában). E novella értelmezési nehézségeit elsősorban az a narratív körülmény adja, hogy történet és elbeszélés nem választhatók szét, amennyiben a kalauz történetét, egyáltalán világát sem Esti, sem az olvasó nem ismerik (meg),²⁰ továbbá azáltal, hogy magát az elbeszéltséget mint olyant a szöveg mégis jelezni kényszerül (pl. a végén, amikor Esti „néma pillantását” csakis a hallgatónak vagy olvasónak tudja megmagyarázni: „azt fejezte ki...”). Így a szöveg narratív beszédhelyzete már kezdettől fogva magába sűríti az igazmondás, bizalom, hamis eskü, megbocsátás komplexumát. Nyilvánvaló, hogy az egész cselekmény Esti tettetésével, egyfajta hazugsággal (ami a kalauz bizalmát feltételezi) kezdődik el.

Esti ebben a történetben is „a lehetetlent kísérli meg”, elbeszélgetni egy olyan nyelven, melyből csupán pár szót ismer. Itt most a nyelvi kísérlet antropológiai implikációi érdekesek, az ember-állat distinkcióra nézve. A kalauz személyes narratívája ismeretlen marad Esti számára, csak egyes tárgyi elemei kerülnek a szeme elé: egy fénykép, mely egy kutyát ábrázol, valamint két zöld csontgomb. Ehhez társul a kalauz hirtelen sírva fakadása, amit Esti nem tud mire vélni, de megpróbálja szegényes nyelvi eszközeivel vigasztalni a kalauzt: „Keményen megragadtam a kalauz két vállát, hogy lelket öntsek beléje, s fülébe ezt kiáltottam bolgáruul háromszor: *Nem, nem, nem.*” Erre azonban a kalauz „tökéletesen megváltozott” hangon „kurta, éles kérdéseket” intéz Estihez: „Ha az előbb azt mondtad, hogy *igen*, miért mondtad nyomban utána, hogy *nem*? (...) Vallj színt. Hát *igen-e*, vagy *nem*?” Elképzelhető, hogy a kalauz gyászolja a kutyát, akiről már csak a fényképe maradt. Esti frivol viselkedése a gombokkal („Csörgettem a két gombot, játékosan...”) afféle megcsúfolása a kalauz érzelmeinek, ezért is változik meg a viselkedése. Esti a kalauz kérdéssorozatára nem válaszol semmit, csak fölényesen végigméri, másnap reggel érkezése előtt mégis megváltozik a kalauz viselkedése: „Csak állt-állt mellettem hűségesen, mint a kutya. Ismét beszélt, halkán, folyamatosan, föl nem tartóztathatóan. Talán mentegtetődött, talán vádaskodott az éjszakai kínos jelenet mi-

¹⁹ Érdekes lehet utalni arra, hogy az Esti-féle bevezető fejezet kettős alakjának és írásmagatartásának szcenikus szuggesztíója még – az *Esti Kornéltól* inkább, persze jó okkal idegenkedő – Babits 1936-ban írt Kosztolányi-nekrológiáján is érezteti hatását: „Ez mind igaz; de mily hamisan hangzik mindez, ha őrá gondolok! Úgy érzem, hogy itt áll mögöttem, beletekint az írásomba, neveti pátoszom, s ingerkedve ismétli jelzőimet. 'Időszerű?' 'Őszinte?' 'Mindenkihez szóló?' Hirtelen elszégyellem magam.” (Babits Mihály: *Kosztolányi. Uő: Esszék, tanulmányok II.* Bp., 1978. 517.) Kosztolányi itt a már nem élő, de Babitsban – írás közben! – ott élő (túlélő) tanú, ő tanúsítja Babits írását, írásaktusát, nem feltétlenül annak intencionált értelmében, ami az írás feltételezett alanyának, pontosabban nyelvi magatartásának meghazudtolásához vezet, ezen szubjektum szégyenét előidézve.

²⁰ Mindjárt a bevezetésben a szöveg egy mediális metaforát is alkalmaz erre a jelenségre, a „zene és magyarázó fölírások” nélküli „némafilm” példáját. Az elbeszélés fontosságát a történettel szemben az Esti-korpuszban Szegedy-Maszák Mihály hangsúlyozta (*Az Esti Kornél jelentésrétegei*), de még genette-i narratológiai alapokon.

att, nem tudom, de arcán mély megbánás, szívbéli töredelem mutatkozott.” A kalauzt Esti a kutyához hasonlítja, vagyis a kutya-kalauz viszony (utóbbi ismeretlen történetében) mintegy rávetül a kalauz-Esti kapcsolatra (történet és elbeszélés kölcsönösen egymásban tükröződnek). Esti megbocsátásként inszcenírozza a végső elválást és a kalauz korábbi „kérdését” igen-nel „válaszolja meg”, pontosabban (a szöveg szerint) megvallja azt: „... egy néma pillantást vettem feléje, mely ezt fejezte ki: 'Az, amit tettél, nem volt szép, de tévedni emberi dolog, ez egyszer megbocsátok.' Majd bolgárul csak ezt kiáltottam feléje: *Igen*.”²¹ Itt viszont a kalauz emberi tulajdonságot vesz fel („tévedni emberi dolog”), míg előbb a „hűség” volt az állapot interpretánsa (vagy fordítva). Ez az „igen” az egyik legtöbbszörreltöbb igen az Esti Kornél-korpusz számos igenje között: egyszerre jelent *döntést* (az „igen vagy nem?” válasza értelmében), megbocsátást és búcsút, bizonyos értelemben Esti testamentumát a kalauz számára. Ez a testamentum – mint az „igen” adománya, egyfajta afirmáció vagy ellenjegyzés – mélyen át van itatva a novella önreflexív kódja szerint az egyedi tanúskodás mozzanatával, hiszen a kezdet szerint: „Ott történt velem ez, amit kár volna elhallgatnom. Végre akármikor meghalhatok (...) s másvalaki – ebben bizonyos vagyok – ilyesmit nem élhet meg soha.”²² (Persze, a történet maga éppen egyetlen nagy „elhallgatás” története, ez a feszültség a narratív kód és a történet szintje között maga is többszörreltöbb forrása lehet.) Az „igen” viszont bizonyos értelemben a „hűség” nyelvi jelölője, vagyis Esti a nyelvi szinten viszonzozza a kalauz hűségét. Ez a „megbocsátás” itt alighanem a lelkiismeret instanciáját is feltételezi, a „megesett rajta a szívem” fordulatban, ami itt ugyanakkor feloldhatatlanul kétértelműnek bizonyul, hiszen nem lehet bizonyossággal megadni, hogy Esti a kalauzt állítólagos szomorúsága miatt sajnálja vagy pedig a bizalmával való visszaélése (áldozattá – áldozati állattá? – tétele) miatt. Ugyan-akkor Esti nyelve további magyarázattal szolgálhat: a „megesett rajta a szívem” formula visszautal a „mint aki szívszélhűdés következtében szörnyethal”-ra (pár mondattal fentebb), azaz Esti mintegy a visszavonhatatlan búcsú távlatából „bocsát meg” a kalauznak (akinek „arcán” „szívbéli töredelem mutatkozott”), ennyiben akár önmagát mint halandót is sajnálhatja (ezért testamentum jellegű a novella zárlata).²³ Újabb példa ez arra, hogy a megbocsátás (mint tanúság és adománya) nem szuverén aktus eredménye, pl. azt sem lehet tudni, *kinek* is bocsát meg igazából Esti (a „talán mentegetődött, talán vádaskodott” kettőssége órá

²¹ Fontos újtestamentumi helyet idéz ez a szövegrész a „színt vallás”-ról, a korintusiakhoz írott második levél elejéről: „Hát ezt akarva, vajjon könnyelműen cselekedtem-é? vagy a mit akarok, test szerint akarom-é, hogy nálam az igen igen, és a nem nem legyen? De hű az Isten, hogy a mi beszédünk hozzátok nem volt igen és nem. Mert az Isten Fia Jézus Krisztus, a kit köztetek mi hirdettünk, én és Silvánus és Timótheus, nem volt igen és nem, hanem az igen lett ő benne.” (Kor II,1,17-19) Itt történet és elbeszélés ismét nem különböztethető meg, amennyiben Esti a kalauz feltételezett beszédét *idézetként* „hallja” (amúgy Esti „kísérlete” igencsak súrolja a „könnyelműség” határát, hogy végül egyfajta „igen” zárja le, persze meglehetősen ambivalens módon).

²² Esti a „beszélgetés” után a következőképpen merül álomba: „Oly gyorsan aludtam el, mint aki szívszélhűdés következtében szörnyethal.”

²³ Abban az értelemben, hogy a novella eleje a tanúságtétel szinguláris státuszát a halál távlatából emelte ki, éppen a a „szív”-re utalva: „egy hajszalér megpattan a szívben vagy az agyban...” (ez a szószerintiség szintjén összekapcsolható a „szívbéli töredelem”-mel). A novellát tehát a „halál” motívuma keresztezi többszörösen is – ugyanakkor a „szív” szó paraszémikus, majdhogynem aleatorikus viselkedése, intratextuális idézetszerűsége különböző, literális és átvitt jelentésszinteket hoz kapcsolatba („megpattan a szívben”, „szívszélhűdés”, „szívbéli töredelem”, „megesett rajta a szívem”).

is érvényes). Ugyanakkor azonban feszültség is képződik a halál (a végesség felülírhatatlan időbeliségének) anticipációja és a performatív nyelvi esemény között, legalábbis nem feltétlenül áll fenn folytonosság közöttük, noha egymást feltételezik.²⁴ Viszont ezt a – saját halál-felé-való létre irányuló – anticipációt éppen a – másiktól veendő – búcsú, benne a bűnösség interszjektív eredetű tapasztalata válthatja ki Estinél, így az „igen” itt egyszerre a halál „elmúlt jövőjének” és a másik tanúsítási igényének, egyként mint hívásnak egyfajta pecsétje, aláírása vagy ellenjegyzése.

Mindenesetre, két (három) szint különül el itt egymástól, a kalauz ismeretlen története és Esti színészkedése, ami itt kivétel az olvasóval fenntartott kapcsolat, vagyis Esti elbeszélői magatartására (amennyiben a „megbocsátás”-ról szóló kitétel óhatatlanul az elbeszélés diszkurzív szintjére visz át, nem lévén része az elbeszélő történetnek, hanem annak – parciális – interpretánsa), továbbá a szöveg metafiguratív, ill. hermeneutikai síkjára is, amennyiben Esti immár az olvasó előtt is elhallgat valamit. (Ezzel az elbeszélés szintjének ambiguitása a nyelvi aktusok megismerhetetlenségét vagy intenciójuk kommunikálhatatlanságát a saját nyelvbe helyezi át, „a saját idegenségé”-nek értelmében, vagyis a saját nyelv meghaladhatatlanságán túl éppen eme nyelv idegensége, intranszparenciája a téma.) Ez a kettősség viszont problematizálja Esti „színt vallásának” – egyáltalán elbeszélői tevékenységének – igazságát, ennek megállapíthatóságát, sőt Esti narratív szuverenitását. Ahogy az inszcenizált „megbocsátás” szintjén is (ami anakoluthonként kényszerítően az elbeszélés diszkurzív síkjára vezet, hiszen Esti „néma pillantását” nem magyarázhatja meg a kalauznak, csakis hallgatóságának):²⁵ az ennek alapjául szolgáló felmentés generatív elve – „tévedni emberi dolog” – egy szólás, amelyet Esti a korábban az animális jeggyel felruházott kalauzra alkalmaz, ennyiben akár hamis tanúnak is nevezhető.²⁶ Legalábbis amennyiben a megbocsátás az „emberi” jegyében kötött szerződésre utal vissza, ennyiben nem adomány. Ez a szöveghely a novellára általában jellemző nyelvkritikai vonást terjeszti ki „ember” és „állat” megkülönböztetésének nyelvi, generatív alapjára: a hivatkozás az „emberi”-re itt egy metaforikus aberrációt idéz elő, önkényessége – az „ember” megnevezése – napvilágra kerül (párhuzamosan Esti elbeszélői szuverenitásának megkérdőjelezésével). Nyilván az (ön)íronia effektusa ez, emellett „ember”

²⁴ Vö. Derrida de Man-tól származtatott különbségtevésével az időiség és a megbocsátás irreverzibilis megszakítást, „forradalmi cezúrát”, sőt „a történelem végét” implikáló eseménye között: *Das Schreibmaschinenband. Limited Ink II. Uő: Maschinen Papier*. Wien, 2006. 89.

²⁵ Ezen a ponton az elbeszélő diszkurzív és az anyanyelv (lingvisztikai parciálisának) kapcsolatáról mint nyelvszemléleti vonásról lehetne értekezni. Különösen annak tudatában, hogy ez a mozzanat erősíti meg történet és elbeszélés szétválaszthatatlanságát: Esti szavai szerint a kalauz „biztosította” őt, hogy „nyomban jön s akkor majd elmondja a végét, ennek a kutyateremtette bolondságnak a csattanóját...” A „kutyateremtette” kifejezés megelőlegezi Esti diszkurzívában a kalauz által mutatott, kutyát ábrázoló fotót mint motívumot, ami ismétcsak az elbeszélői hitelesség problémájára utalhat vissza (Esti nem tudhatja, mit mond a kalauz, elbeszélése magyar nyelvi idiomatikus fordulattal él; további példa erre a „szívbeli töredelem” a kalauz arcán és az erre következő „megesett rajta a szívem”).

²⁶ Esti itt a megbocsátás ezen prezentációjával lényegében (pl. elbeszélői) szuverenitását igyekszik helyreállítani („én megbocsátok neked”), amivel a megbocsátás mint adomány (Vergebung, forgive, pardon) meghazudtolása történik Derrida szerint, hiszen ez az adomány nem tekinthető a megbocsátó alany birtokának, sokkal inkább „lehetetlen”-nek kell lennie, azaz nem normatívnak vagy normalizálónak, hanem kivételnek, megszakítva a történeti időbeliséget. Vö. Derrida: *Jahrhundert der Vergebung*. Lettre International 2000 tavasz. 10–18.

és „állat” nevei kiasztikus módon felcserélődnek egymással (akárcsak „a pozitív és negatív villamosáram”). A megbocsátást elvben hitelesítő *legitimációs* instancia, a szólás eme ironikus jellege anakoluthonként lép fel,²⁷ ezáltal megbontva annak autorizációját, ill. mentegetési funkcióját, mintegy lehetetlenné téve a megbocsátást. Ennek aktusa – egyes szám első személyben, főleg pedig az „ember” univerzalitására hivatkozva eközben – mint egyfajta „belső szó” nem-kijelenthető, nem-kimondható.²⁸ Ennyiben a szólás – sőt az „ember” jelölő maga – mint önkényes nyelvi tételezés nyilvánul meg.²⁹ Vagyis a megbocsátást autorizáló (mentegető) lelkiismereti instancia (az „ember” generikus-generatív elve) olvashatatlan marad, ezáltal pedig Esti – hallgatókhoz vagy olvasókhöz intézett – „vallomásának” performatív értéke, elbeszélői magatartásának hitelesíthetősége is viszonylagos lesz. A „megbocsátás” tulajdonképpen az elbeszélés szintjén hangzik el, a hallgatókhoz (olvasókhöz) intézve, Esti itt mintegy önmagát mentegeti, a „sajnálát” ambivalens nyomatéka (intranzitív jellege), a „megbocsátás” Esti-féle nagyvonalúsága mondhatni inverz bocsánatkéréshez vezet (Esti önmagának szeretne megbocsátani, ill. rejtett módon felhívni hallgatóságát a neki járó megbocsátásra). Végső soron, implicit módon az elbeszélői tevékenységet, ennek eseményét mint olyant mentegeti Esti (a megbocsátás és mentegetőzés mindig kitörölhetetlen történéseket feltételeznek), ennek magának szeretne megbocsátatni. Ez a mentegetés viszont bizonyos értelemben maga az elbeszélés (performatív síkja), vagyis nem metanyelvi funkcióban fogant, nem egy őt megelőző nyelvre utal vissza (inkább annak hiányára) – és innen válhat értelmezhetővé számos Esti-novella felütése, a „szólt Esti” fordulat (mely kezdettől fogva magára a történetmondásra mint beszédcselekvésre helyezi a hangsúlyt).

Ez a zárlatfunkció azért különös jelentőségű, mert pl. a sorsüldözött özvegyről szóló, alább elemzendő novellában Esti nem annyira sajnálatból, mint inkább „csiszolt stílusérzékére hallgatva” (azaz tapintatból) tesz pl. ígéreteket, ennyiben a „megesett rajta a szívem” a narratív vákuumba érkezett történet lezárásának kísérleteként is olvasható. Egyfajta narratív csattanót vagy elbeszélői vonalszerűséget kellene így beváltani, amiként az első fejezetben is a megbocsátás (mentegetés) a szerződéshez mint a narratív produkció lehetőség feltételéhez vezetett. Kérdés viszont, mennyiben tartozik hozzá a „megbocsátás” a történet, a cselekmény szintjéhez, nem inkább annak határát jelöli-e. A „csattanó”-ban elhangzó „megbocsátás” fentebb kifejtett apóriái ekképpen a kalauz (történetének és elbeszélésének) olvashatatlansági fokát növelik, az ott látenszen jelenlevő ironia a nyelvkritikai vonással együtt tehát elbeszélés-kritikai impulzusra is következtetni enged. Mindezek alapján az „igen” afirmációja a zárlatban olvashatatlan marad (mind a történet, mind az elbeszélés szintjén), megismerhetetlen, sőt fikatív nyelvi eseményt, tulajdonképpen nem is aktust jelent (hiszen a „megbocsátás” problematikusnak bizonyult, továbbá a kalauz – Esti által sejtetett – nézőpontjából „válasz” is lehet az „igen vagy nem?” kérdésére, idézet újszövetségi értelem összefüggésben, a halál kvázi-affirmálása stb.). Inkább egyfajta nem-állító (tagadás és állítás ellentétén túli) igenlés lehet ez, kevésbé cselekvés (és ennek a gondolatalakzatnak is Nietzschénél találhatók

²⁷ Irónia és anakoluthon kapcsolatához vö. Paul de Man: *Az irónia fogalma*. Uő: *Estétikai ideológia*. Bp., 2000. 194–197. Vö. még J. Hillis Miller: *The Anacoluthic Lie*. Uő: *Reading Narrative*. Norman, 1998. 149–157.

²⁸ Az ebben az értelemben vett „lehetetlen” megbocsátás fogalmához (a „belső szó” mozzanata nélkül) vö. még Derrida: *Eine gewisse unmögliche Möglichkeit, vom Ereignis zu sprechen*. Berlin, 2003. 29–31.

²⁹ A létesítés önkényességéhez vö. de Man: *Az irónia fogalma*. 192.

az előzményei).³⁰ Esti sem uralja ezt az „igen”-t (azon túl, hogy olyan nyelven mondja, amelyet nem ismer), hiszen maga sem tud számot adni „részvéte” („megesett rajta a szívem”) igazi motivációjáról (amennyiben ezt a „szív” paraszémikus burjánzása fikcionalizálja).

Mégis fontos a lelkiismeretesség mozzanata (Esti és a kalauz szorosabb egymásraveztetésében), ugyanis ez pl. a római hagyományban egyet jelentett a bizalom vagy hűség értelmével, ama bizonyos „bona fides”-szel, amely eredetileg nem-jogi fogalom volt, mivel adományozással állt összefüggésben.³¹

Ugyanakkor viszont lévén az „igen” majdnem az egyetlen szó, amit a bolgárból ismer, azt lehetne mondani, Estit a cselekmény során inkább jellemzi az animalitás jegye, a némaság (vagy az artikulált nyelv hiánya), mint a kalauzt.³² Az a hallgatás, ami a zárlatban a kalauzra jellemző, mint a „hűség” momentuma olyasvalami az elbeszélés tanúsága szerint, ami mintegy elébemeget a nyelvi adománynak (a kimondott, emfátikus „igen”-nek). Kimondatlan, talán kimondhatatlan „igen”, olyasfajta „belső szó”, ami talán az állatoknak is sajátjuk, csak nem tudják kimondani. Persze, a kifejezetten „emberi” kimondása sem képes megvonni a közlés vagy beszédaktus határait a nem-nyelvi (nem-verbális) tartománnyal szemközt, valóban kimondani azt. A nyelvi adomány „előfeltétele”, egyfajta hallgatás vagy kimondhatatlanság (akár a nyelvben, nem függetlenül tőle) tehát nem feltétlenül exkluzív módon emberi vagy antropomorf minőség, legalábbis nem olyan tulajdonság, amelyre biztonsággal alapozni lehetne az „ember” és az „állat” közötti különbségtételt.³³ Erre a szintre mutat vissza az a kiazmus, ami a történet strukturális elveként működik itt is (előbb a kalauz beszél és Esti hallgat, aztán a kalauz némul el és Esti végszava, az „igen” rekeszti be a történetet), de amely az adomány és viszonzása kölcsönösségét is fémjelezte. Ezen a szinten is érvényes azonban a történetet megszüntethetetlenül átjáró ambivalencia, hogy ti. nincs rá eleve adott biztosíték, hogy ez a kvázi-preverbális, igenlő hallgatás mégis – adott esetben – nem e/hallgatása-e valaminek.

Ha egyes antropomorf tulajdonságok hiányáról vagy egyértelmű funkcionálizálhatóságuk viszonylagosításáról van szó, akkor Esti bizonyos értelemben a „tulajdonságok nélküli em-

³⁰ A húszas évek elején Franz Rosenzweig műve, a *Der Stern der Erlösung* bontotta ki az „igen” mint „összó” (Urwort), mint „nyelv előtti nyelv” problematikáját, pl. teremtéstörténeti összefüggésben (Frankfurt a.M., 1988. 28–29. 47. 121).

³¹ Plautusnál mérvadó a „fidem dare” kifejezés, amely a „promittere” szinonimája, ígéretadásra vonatkozik. A „fides” a történelem folyamán csak később lesz (erkölcsi) tulajdonsággá, erénnyé stb. (Vö. mindehhez Richard Heinze klasszikus tanulmányát: *Fides*. Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie. 64 [1928]. 140–166. Itt: 146–149.) Az egész problematikához vö. alapvetően Nietzsche megjegyzését: „Amikor ígéretet tesznek, akkor nem a szó ígér, hanem a kimondatlan a szavak mögött.” (Saját fordításom – L. Cs., vö. *Virradat*. 350. *Morgenröthe*. 239.)

³² Ezt kiemeli a tekintet tematizálása: „egy néma pillantást vetettem feléje, mely ezt fejezte ki...”

³³ Itt nem arról van szó, hogy tagadnánk ember és állat különbözőségét vagy animalizálnánk az embert, hanem csak rákérdezzünk arra, vajon az ember ember voltának olyan meghatározása, antropocentrikus önleírása, mely az állattól való elhatárolásra épül (ahol az állat mintegy az ember emberiségéről szolgáltatna tanúbizonyságot, vö. Derrida: *Das Tier, das ich also bin*. Wien, 2010. 173.), minden esetben kielégítő-e. A kérdés az, hogy az animalitás elhelyezhető-e, belefoglalható-e az ember természeti konstitúciójába, integrálható-e abba (még akkor is, ha fenntartják az antropológiai létmód kulturális és természeti aspektusainak összebékíthetlenségét).

ber”³⁴ Kosztolányi-féle verziójának is tekinthető, dacára a Musilt és Kosztolányit elválasztó eklatáns különbségeknek (mindjárt a nyelvi magatartás szintjén: a *Der Mann ohne Eigenschaften* diszkurzív-esszéisztikus írásmódját világok választják el Kosztolányi szóbeliségre, köznyelvre támaszkodó irodalmi beszédmódjától). Musilnál a kísérletszerűség – ennek dimenziója éppen „törvény és szabály között” helyezkedik el³⁵ – eminens módon kitűnik a „lehetőségérzék” (Möglichkeitssinn) diszkurzív teorémájából és narratív inszcenírozásából, mely lehetőségérzék nem másodlagos a „valóságérzékkel” (Wirklichkeitssinn) szemben, hanem azt akár relativálhatja is, amennyiben „a valóságot nem szégyelli, ám azt mint feladatot és kitalálást/találmányt (Erfindung) kezeli”.³⁶ Az invenció ilyen felértékelése ugyanakkor már nem a (modernista) innováció szolgálatában áll Musilnál, hiszen az „új” emfatiszus igenlését vagy keresését a „lehetséges” váltja fel, mely „lehetséges” nem a megvalósítás elébe járul, hanem inkább a valóságosnak tartott adottságokat vagy összefüggéseket lazítja fel nyitottabb, egyúttal kontingensebb jelentésségre. Ismeretes, hogy Musil regénypoétikáját az „esszéizmus” megnevezéssel illette,³⁷ melyet az utópikussággal (azaz a lehetséges) hozott kapcsolatba, vagyis a próba-jelleg mind narratív, mind általános szemléleti érvénnyel elsőrendű interpretánsa a *Der Mann ohne Eigenschaften*-nek, de Musil esszéinek is.

Látható volt a bolgár kalauz történetében, hogy Esti alakjában az (akár elbeszélői) megbízhatóság vagy hitelesség minősége abban az értelemben olvashatatlaná válik, hogy nem *tulajdonságot* jelöl, hanem (kölcsonös) *adományozás* és *tanúskodás* függvénye (lehetetlensége is csak ezek felől merülhet fel). A nyelv emez előfeltétele (maga azonban nem nyelviesíthetőként) továbbá az „ember(i)” – legalábbis mint megadható szubsztancia avagy tulajdonság – problematizálásához vezetett el, ennyiben éppen „lehetetlenségfeltétel”-ként is olvasható. Esti mintegy nyelvi értelemben vett kísérleti állatként kezeli a kalauzt, ám ezen feltételezett felsőbbsege több szinten is megkérdőjeleződik, ill. áthelyeződik a szövegben: egyrészt a bolgár nyelv szempontjából inkább órá érvényes a „kísérleti állat” létmódja, másrészt elbeszélői autoritása több értelemben is viszonylagosul (azaz „saját” nyelve kísérletévé válik), végül harmadrészt az afirmatív „igen” mint egyfajta testamentum Esti mint halandó egyediségét a tanúságtételtől teszi függővé, azaz szakít az autonóm szubjektum képzetével. Esti „igen”-je, amit a kalauznak címez, továbbá egyfajta szerződés (aláírása) is lehet, melynek tárgya ugyanakkor ismeretlen marad. A „lefelé lépkedtem a lépcsőn” felidéli ugyanis az első fejezetbeli szerződéskötés, a nevek elosztásának jelenetét („ballagok le a csigalépcsőn”), vagyis az „igen” egyfajta aláírásként működik, Esti diegetikus szerepének hitelesítő aktusaként. Az idézett szintagma erősen repetitív, tautologikus, dadogásszerű („lefelé lépkedtem”), anagrammatikus és reetimologizáló szerkezete („lépkedtem a lépcsőn”) egyfajta metonimikus-mechanikus efféktust gerjeszt, mintegy a „cselekmény” vagy a „történet” megsemmisülé-

³⁴ Itt most szó szerint „ember”, míg Musil címében „Mann”, azaz „férfi” olvasható.

³⁵ Vö. az egész komplexumhoz újfent Kulcsár Szabó: *Törvény és szabály között*.

³⁶ Vö. Robert Musil: *Der Mann ohne Eigenschaften I*. Reinbek bei Hamburg, 1978. 16. Musil egy esszé-töredékében az „esztétikai”-tól hangsúlyosan elválasztott művészetet „morállaboratórium”-nak nevezi, vö. *Der Dichter und diese Zeit*. Úó: *Prosa und Stücke*. Reinbek, 2000. 1351. Az Esti-recepcióban Németh G. Béla említette futólag Musil nevét: Kosztolányi az *Esti Kornél*ban „ahhoz közeledik, ha nem is oly mutatványosan és kihívóan, mint amit Joyce valósít meg, történésben-eseményben, s Musil eszmélkedő, esszéisztikus meditációiban.” *Írók, művek, emberek*. Bp., 1998. 18.

³⁷ Vö. ehhez pl. Hans-Jost Frey: *Der unendliche Text*. Frankfurt a.M., 1990. 230–261.

sének, szétbomlásának (igazi narratív véget nélkülözve) képzetét (amellett, hogy a halál tényét is konnotálja, a lefelé tartás értelmében, amit az „örökre, mindörökre” búcsúzás persze tovább erősít, azaz kettős gyászként működik: mind a búcsú, mind a saját halál anticipációjának értelmében). Vagyis a reetimologizáció még nem vezet maradéktalan remotivációhoz, hanem katakrézist éleszt fel, főleg az őt körülölelő zaj pedig önkényességet generál. Ez a hangzáseffektus felidézheti az Estinek szegezett kérdések zaj-jellegét („kattogtak, mint a gépfegyverek”), vagyis elképzelhető az is, hogy Estit ezen az asszociáción keresztül mintegy saját, a másik nyelvtől afficiált nyelve bírja rá a megbánásra, a megbocsátásra (vagy a bocsátnatkérésre), a szégyen lebírhatatlan automatizmusát működtetve. Nyelvi materialitás és eseményszerűség éppen egyfajta gépiességben kapcsolódnak össze. Ekképp az idegen nyelv tapasztalata egy kvázi-fordítás felől idézi elő a saját nyelv idegenségét, uralhatatlanságát (ahogy ez szóba is kerül a „természetes” nyelvhasználók kapcsán, akikről könnyen kimutatható lenne, hogy „saját anyanyelvükhöz sem konyítanak”). Ez a „pun” a tautológia révén – illetve a lépések nem-értelmes ritmusának ikonikus szintjén – a nyelv radikális arbitraritását hozza elő, gépszerű nyelvi zajt, a „lépcső” szó mondhatni nyelven belüli idézetjellegét, tulajdonnévszerűségét, a „lép(ni)” paraszémikus nyitottságát, ami egyúttal inskripcióként, differenciális markerként íródik be az adott szóba, szét is tördelve azt. Olyan radikális fikcionalitást gerjesztve, amely a betűszerintiség szintjén jelentkezik számos egyéb fikcionalizációs effektus mellett az Esti-korpuszban. Ez a fikció itt éppen a – célorientált, intencionális – cselekvést (a „lépést”) áthúzó elbeszélhetetlen, tanúsíthatatlan dimenzió, amely talán radikálisabb értelemben jelenti a tanú halálát, mint bármely halálhoz-viszonyuló-lét vagy tanúskodási lehetőségfeltétel. Ugyanis elsősorban lehetetlenség ez, a megbocsáthatatlan zaja, ami az „igen”-be is beíródik virtuális módon, annak ambivalenciáját generálva. (Az experimentalitás szintjén pedig: a „kísérlet” entropikus maradéka, a rajta mint cselekvésen vagy manipuláción túli – de csak ezek révén megnyíló – dimenzió.) Mindez a materiális effektust egyszerre kapcsolja össze a búcsúzással és a halál anticipációjával (ahol az előbbi eseménye megelőzné utóbbi intencionalitását?), továbbá magával a tanúsággal, mely a nyelv(e) materialitása általi megjelöltség révén válik mélyebb értelemben az utóélet, egy elmúlt jövő indexévé (ami anakoluthonként ki is teszi azt a hamis tanúság veszélyének). Az ekképp lehetetlen megbocsátás mint (gyász-szerű, testamentáris) cezúra nyomában csak történelem „utáni” utóélet lehetséges.

Mármost az ismételhetőség éppen az aláírás sajátja (akárcsak az „igen”-é)³⁸ és az „igen” olvashatatlansága kölcsönviszonyban áll eme ismételhetőséggel (ez utóbbi vonás jelenti az aláírás megszüntethetetlen testamentáris, az aláíró alany halálát anticipáló jellegét, ezért lesz az „igen” Esti testamentuma, mindkét birtokviszony értelmében). Mindez úgy jelentkezik a szövegben, hogy az emfatikus „igen” tulajdonképpen idézet a diegézis szintjén (a hallgatóságnak címezve, hisz csak ők tudhatják, mit „jelent” Esti számára), citációs aspektust ölt magára, ennyiben óhatatlanul fikcionalizálódik (Esti címzése a hallgatók vagy olvasók felé, a diszkurzív küldemény megérkezése ugyanis kérdéses marad, egyfajta véletlenszerűségbe, aleatóriába billenve át). Szöveg (az „igen” mint idézet és lefordított szó, Esti nem bolgárul mondja/írja) ellenjegyez vagy hitelesít itt szöveget (az elbeszélő diskurzust) és fordítva. Továbbá Esti tulajdonneve, ennek feltételezett azonossága az aláírás aktusának performativitásában és iterabilitásában, ezek nem-állapotszerű, radikálisan fiktív kölcsönviszonyá-

³⁸ Vö. Derrida: *Ulysses Grammophon*. Berlin, 1988. 69–70. 74.

ban bomlik szét (széttagolva a testamentum monumentalizáló hatását, amennyiben idegen nyelvű szóként inkompatibilis Esti nevével, de az aláírás iterábilis effektusa révén is). A bolgár kalauz története a metafikció szintjén mintegy tükre az első fejezetnek (vagyis történet és elbeszélés viszonya metafikatív szinten ismétlődik), megbocsátás (performatívum), aláírás és tulajdonnév hármasságára vonatkoztatva (ami pl. azt az analógiát is felveti, hogy Esti és az elbeszélő tulajdonképpen ugyanúgy nem értik egymást, továbbá önmagukat, ugyanakkor egymás tanúi, mint Esti és a bolgár kalauz, eközben önmaguk tanúsítói is). Mindez nem érdektelen elbeszélés- és fikcióelméleti megfontolásokra adhat alkalmat, méghozzá olvasáselméleti szemszögből: a fikció az Esti-féle horizontban (egyszerre, de nem identikus módon, elbeszélői és olvasói) tanúsítási afirmáció vagy ígéret függvénye³⁹, mely afirmáció ugyanakkor ismétlést feltételez, ennyiben fikcionalitást generál (sőt technikát implikál, vö. a némafilm önprezentációs motívumával, de egészében a metanarratív vonások jelenlétével). Vagyis igenlés és fikcionalitás, tanúságtétel és kitaláltság nem állnak ellentétben, amit azonban csak úgy lehet megérteni, ha a fikciót nem kizárólag intencionális, fiktív kitaláltsággként, ennek aktusaként értelmezzük, hanem *szövegszerűségében* is elgondoljuk. Az igenlés lehetetlensége éppen fikcionalitásának redukálhatatlan jelenlétével esik egybe.

A kísérlet történésszerűségére, tehát arra, hogy a kísérlet alanya maga is szétválaszthatatlanul beleszövődik a kísérlet eseményébe és – eme kiazmus módján⁴⁰ – ő maga is mintegy experimentális tárgyává válik, a másik legjobb példa kétségkívül a tizenharmadik fejezet a „sorsüldözött özvegy”-ről. A „lehetetlen” megkísérlése itt első szinten azt jelenti, hogy Esti a kilátástalan sorsú családon próbál segíteni. Itt is beszéd és hallgatás – továbbá adomány és elfogadása/viszonzása – kiazmusai strukturálják jelentős részben a szereplők viszonyát (előbb az özvegy beszél, Esti csak tudomásul vesz, utána, amikor kifogások után keres bőséges verbalitással, az özvegy hallgat). Esti későbbi kiszolgáltatottságát, amikor már „ő leste az alamizsnát”, már a novella kezdete is megelőlegezi, amikor is váratlanul majdnem teljesen meztelenül kerül az özvegy pillantása elé. Ez az itt még tekintetfüggő, de önnön képszerűsége által nem elfedett meztelenség és indexe, a szégyen kevéssel később már a nyelvnek kitettség effektusába megy át: „Most nem vagyok itthon. Senkinek. Meghaltam.

Igenis – szólta a szobalány.

Tessék? – kérdezte Esti kissé mehökkenne azon, hogy ezt ilyen gyorsan, ilyen magától értetődően veszik tudomásul.”

Az „igenis” státusza szó szerinti és átvitt (vagyis egy bizonyos nyelvjátékhoz köthető) jelentés között persze eldönthetetlen marad, ellentétben a „meghaltam” figurativitásával (és nyitva marad a lehetőség, hogy éppen Esti „olvassa” rosszul a szobalány kijelentését, az az Esti, aki később az özvegy triviális olvasásmódját fogja vitatni). Ami viszont feszültségtelibbé teszi e helyet, az azon momentum, hogy mindez a halállal kapcsolódik össze, itt a nyelv által bekövetkező szégyennel mint a tudatos, intencióit és nyelvét birtokló szubjektum képzeté-

³⁹ Ebből a szempontból jelentésszerű, hogy a novella az „igazat adás” mozzanatával indul, Esti részéről (arra az ismeretlen harmadiktól idézett kijelentésre vonatkozva, miszerint az illető sohasem utazna olyan országba, melynek nem beszéli nyelvét). Persze, „ennek az ellenkezője” is rögtön kifejtésre kerül.

⁴⁰ A kiasztikus kompozicionális alakzatok szerepére az Esti-korpuszban Király István hívta fel a figyelmet. Vö. *Kosztolányi. Vita és vallomás*. Bp., 1986. 430.

nek halálával. Fontos persze a feszültség az „irodalmi” és a szobalány nyelve között, ahol hirtelen előbbi jelentéstani kiszolgáltatottsága tárul fel az utóbbi (legalábbis egy bizonyos értésmódjának) szemszögéből.

Esti és az özvegy találkozása és „beszélgetése” (Esti állásfoglalását belső magánbeszéd közvetíti) egyetlen hermeneutikai traktátus szöveg és implicit szerző viszonyáról, az olvasás problémájáról, a fikció naturalizációjának csapdájáról. Ebből itt elég kiemelni Esti azon diktumát, mely szerint élet és irodalom nem keverendők össze, másképpen: a referenciális valóságban nem érvényesek az irodalom esztétizálási, fikcionalizáló műveletei. Ettől függetlenül a kollokvialis nyelv ironikus effektusa a szándékolatlan figuratív nyelvre nézve, mint az az „igenis” kapcsán látható volt, mégis meglepi Estit, azaz a kétféle dimenzió mintha mégsem lenne takarosan elválasztható, hiszen mindkettő ugyanazzal a nyelvel dolgozik. Esti polémiája dacára az özvegy alakját és történetét teljességgel a tömegkultúra által forgalmazott sablonok mentén látja,⁴¹ egy többé-kevésbé sematikus narratíva alapján. És itt egész sor „igen” következik, immár az ő szájából: „– Igen – szölt Esti határozottan, mintha a rákot helyeselné.” Ez az „igen” az özvegyre nézve nem kevésbé lehet sértő, mint a szobalány „igenis”-válasza a kissé frivol „meghaltam”-ra (afféle hamis tanúságként). Esti utána még háromszor „igenli” az özvegy történetének egyéb, továbbra sem éppen szívderítő elemeit, végül kettős igennel („Igen, igen.”) reagálva az özvegy kérésére. Lényegében tehát mint pusztá anyagot fogja fel a feltálat történetet, melynek egyelőre kilátásokban szegény megoldása úgyszólván kísérlet-jellegű marad. Esti felháborodása azon, hogy az özvegy „nem alamizsnául vagy ajándékul”, „csak kölcsönképp” kéri az összeget tőle, arra is utalhat, hogy az ilyesfajta kísérlet végkimenetele sosem rendelkezik visszaigazolással a benne történeteket tekintve, nem ökonómiai cse-re jellemzi. Esti asszociációja a „Bank of England”-ra („majdnem elnevette magát buta ötletén”) egy másik diszkurzussal való érintkezés ironikus effektusa, akárcsak a szobalány „igenis”-e az ő „meghaltam” mondatára. Egy hétköznapi elbeszélés „irodalmi” elidegenítése („Bank of England”) nem más eszközökkel jár el tehát, mint a szobalány beszédette és a nyomában keletkező ambivalencia.

Mi történik azonban az elbeszélés diszkurzív-textuális tartományában? Ugyan a történetet értelmező elbeszélés diszkurzív pozíciója Esti előjoga, az ő magánbeszédében testesül meg, mégis van legalább egy elbeszélői kommentár, amely nem feltétlenül feleltethető meg Esti hangjának. Ez a hetero- vagy még inkább extradiegetikus szólam, pontosabban pusztá hang a következő bekezdésben nyilatkozik meg:

„A fájdalom a maga elvont egészében, madártávlatból, mindig borzalmasabb, mint közelről: a részletekkel való bíbelődés kijózanít bennünket, leszerel, legalábbis figyelmet követel tőlünk, önfegyelmet, hogy rendezzük a zűrzavart. Ilyenkor egy kereket találunk, egy csavart, egy pántot, mely a pokolgépet alkotja. Mindez már babramunka, játék. Az apró dolgok megnyugtatóknak.”

Kinek a tanúja ez a névtelen elbeszélői, diszkurzív szólam? Az özvegyé (végül is az ő nyelvi magatartásáról van szó) vagy Estié? Elsődlegesen az özvegyé, ám egyes elemei – „kerék”, „csavar”, „pánt”, „figyelem”, „önfegyelem” – Esti féloldallal fentebbi önleírására rezonálnak, ahol ő írásmódját a „pontos, mérnökien biztos” szavakkal illeti. Továbbá a „zűrzavar” metafiktív módon visszaülhet az első fejezetbeli „lásd, szétbomlok” Esti-féle paradigmati-

⁴¹ Erre a síkra található utalás a novellában, az özvegy által árult termékek között ott található ugyanis „Dekobra és Bettauer”, vö. ehhez Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*. 572.

kus tapasztalatára. Vagyis azt is lehet állítani, az anonim elbeszélő szólama Esti reprezentált írásmódjára is vonatkozik, ezt tanúsítja. A mérnök-metaphora itt az írástevékenység, a kifejezés megtalálásának analitikus komponensére utal, továbbá az invenció mozzanatára, ahol a mérnök mintegy az általa vizsgált rendszer része.⁴² Elvi szinten a „fájdalom” elvont ismeretlensége, legyőzhetetlensége nem tévesztendő össze „a részletekkel való bíbelődés” orientációkeresésével (az „apró dolgok” ismerőssége általi szublimációval), mégsem biztos, hogy a nyelvi invenció instrumentális vagy szabálykötött módon elkülöníthető a pusztá bíbelődéstől (irodalmilag: egyfajta diszpozicionális-minimalista prózastílustól), amennyiben kísérleti létmódjának nincs garancia a sikerére, másképpen: fikcionális jellegű is egyben. Vagyis éppen az experimentalitás tengelyén nehezen stabilizálható valamely különbség vagy foganatosítható hierarchikus elválasztás közöttük – azaz az irodalmi kifejezés és a hétköznapi „bíbelődés” között.

Így azonban eldönthetetlen a kérdés, kinek a diszkurzusát hitelesíti vagy autorizálja a névtelen elbeszélő és ez még akkor is fennáll, sőt akkor igazán, ha ezt a szólamat mégis Estinek tulajdonítjuk (bár az első fejezet szerint, a narratív pozíció megosztásának értelmében ez korántsem magától értetődő). Ha Estire vonatkozik, akkor ez azt jelenti, hogy az autentikus irodalom kerüli az allegorézist („a fájdalom a maga elvont egészében, madártávlatból”), bizonyos általános törvényeket, a „mint olyan” megnevezését⁴³ és itt az irodalmi kísérletnek nem ezen előrebocsátott törvények, a „mint olyan” grammatikájának nomotetikus igazolása a feladata, inkább egyfajta közelhozás, kiiktatva előzetes diszkurzív perspektívákat és korlátozva az absztrakt megnevezés érvényét, belebocsátkozás az ekképp deautorizált „anyagba”, vagyis: kísérletszerűség. Ezt az experimentális történet – ha következetesen gondolják el – semmilyen instancia nem autorizálhatja, ezért lesz a névtelen narrátori szólam legalábbis kétértelmű. Hiszen másrészt a részletekkel való bíbelődés éppen az irodalom ismeretelméleti érdekeltségét semlegesítheti (a fájdalmat „a maga elvont egészében”), ugyanakkor ez az „elvont egész” mint olyan nem feltétlenül mentes a fikcionalizálódástól, az általános jelölővé válástól. A „fájdalom a maga elvont egészében” és a „részletek” közötti törés – amely a narratív diszkurzus szintjét is érinti – kettejük kölcsönös fikcionalizálódásával fenyeget (ahogy „irgalom és kegyetlenség” sem választhatók el egymástól Esti eszmefuttatása szerint).

A fölérendelt autoritás felfüggesztése ismétlődik meg abban a jelenetben, ahol Esti mintegy elvágja az özvegy hálálkodását és a részletekkel kezd bíbelődni: „Hálálkodott. A legnagyobb szóval hálálkodott, azzal, aminél nincs több.

Isten.

⁴² Vö. általánosan a „mérnökök” kulturális emblematikájáról a húszas években Hans Ulrich Gumbrecht: *1926. Ein Jahr am Rand der Zeit*. Frankfurt a.M., 2001. 145–153.

⁴³ Vö. Derrida: *Aporien. Sterben – Auf die 'Grenzen der Wahrheit' gefasst sein*. München, 1998. 116–122. Derrida itt Heidegger diszkurzusának belső apóriáját igyekszik feltárni: a *Lét és idő* szerzője szerint csak az embernek van lehetősége a „mint olyan” tapasztalatára (elsősorban a „halál mint olyan” „legsajátabb létlehetőségének” tanúsítására), hiszen ő rendelkezik nyelvvel. Derrida a halálban sokkal inkább a lehetetlenséget, a saját „Seinkönnen” lehetetlenségét hangsúlyozza (uo. 116), ahol a nyelv egyszerre dolgozik „a halál 'mint olyan'-ának eltitkolásán és felfedésén”, ennyiben kérdés, hogy „a nyelv nem éppen a halál nem-igazságának eredetét jelenti-e?” (Uo. 122, vö. még *Das Tier, das ich also bin*. 224–226.) A bolgár kalauz történetében látható volt, hogy a zárlatban az „igen” túldetermináltsága (hátterében a „szív” komplexumával) a halál mint olyan tanúsíthatóságát csak egyfajta elmúlt jövő, továbbá nyelvi zaj dimenziójában képes evokálni (ha egyáltalán).

Jó – vágott szavába Esti. – Írja föl a címét. Tehát Kispesten lagnak. Igaz is, hány éves a kisebbik leány?”

Vagyis a dezautorizáció mozzanata legkésőbb itt áthelyeződik az adomány és hála, adományozás és viszonzása kölcsönösségébe, ami a novella tematikus-motivikus alapösszefüggését érinti. Ebben az értelemben fogható fel Esti „ígérete” is a kisebbik leányra vonatkozóan, hiszen ezt „maga se vette komolyan”, hanem „inkább tapintatból tette, formaságból, a csiszolt stílusérzékére hallgatva...” Különös, hogy Esti „hallgat” a stílusérzékére, míg nem sokkal előbb hangokat hallott: „Nézzé, igen tisztelt asszonyom. Én nekem is vannak kötelezettségeim – ezt egy bankártól hallotta évekkkel ezelőtt, akitől pénzt kunyorált formásabb külsőségek között, de nem kevésbé kétségbeesetten...” (Vagyis az Esti és az özvegy közötti párhuzam itt is megképződik, előrevetítve a későbbi kiasztikus megfordulást adományozó és alamiznaváró között.) „Én is dolgozom. Robotolok. Éppen eleget. Ahány betű, annyi falat kenyér – ’kalács’, süvöltött benne valami, ’kalács, kalács, te gazfickó’.

Az özvegy nem felelt. Nyugodtan a szemébe tekintett.

Esti még mindig a süvöltő hangot hallotta. Fölugrott. Sietve átment a másik szobába.”

A bankártól átvett idézetet a lelkiismeret „hangja” zavarja meg, a hazugságra, a hamis esküre figyelmeztetve (akár a „tapintat” jegyében). Ugyanakkor a „csiszolt stílusérzék” szintjén is értelmezhető ez a közbeszólás, amennyiben az átvett, mechanikusan ismételt nyelvi elem kifejezésbeli inautentikusságát nehezményezheti. Mindkét esetben a „süvöltő hang” szégyenérzetet vált ki Estiben, akárcsak a kezdeti meztelenség és a szobalány „igenis”-válasza. Itt a „süvöltő hang” válik a harmadik mint tanú hangjává, ez a hang a tanú Estiben, míg a bankártól átvett szólam hamis tanúságként olvasható. A lelkiismeret hangja nem annyira fölérendelt metafizikai instanciaként, „bírósként”, transzcendens eredetű intelemként, mint inkább tanúként szólal meg. Ez a tanúsító instancia viszont ugyanakkor nem perszonalizálható, inkább csak a reprezentált diszkurzus megszakításában jelentkezik.

Ide egy rövid exkurzus kívánczik: a lelkiismeret dezautorizációját filozófiai kontextusban ezidőtájt Heidegger végezte el, a *Lét és idő*ben. Heidegger kioldja a lelkiismeret mint egzisztenciális fenomén értelmezését a parancs, előírás, ítélet, valamint általánosság (Kantnál: „bírósként”) együtteséből és szinguláris hívásként fogja fel. Eme hívás meghallása „megszakítja a jelenvalólét önmagát meg nem halló odahallgatását az akárcsire”⁴⁴ – ahogy a „süvöltő hang” is megszakítja Esti odahallgatását a bankár szavaira, amelyeket idéz-ismétel. Ezzel a hívással a jelenvalólét Heideggernél önmagát hívja, „a felhívott” „maga a jelenvalólét”.⁴⁵ Ugyanakkor ez a hívás nem tervezett-intencionált jellegű, továbbá nem közlést jelent, hanem „felszólítja önmagára, azaz a maga legsajátabb lenni-tudására” (az Esti-féle hívás sem mond semmi konkrétat, inkább csak parodikus ismétlésként, sőt egyfajta zajként nyilvánul meg).⁴⁶ Ebben

⁴⁴ „Belevezve az akárki nyilvánosságába és fecsegésébe, az akárki-önmagára hallgatva *nem hallja meg saját önmagát.*” Martin Heidegger: *Lét és idő*. Bp., 1989. 459.

⁴⁵ Uo. 461.

⁴⁶ Uo. 462. Illetve: „*Mi magunk a hívást éppenséggel soha el nem tervezzük, elő nem készítjük, sohasem akaratoslagosan hajtjuk végre. Várakozásunk, sőt akaratunk ellenére hív bennünket ’valami’.*” Uo. 465. Később „a hívás könyörtelenségéről” esik szó, uo. 470. Itt tehát egy átfogó diszpozícióról, nem punktuális vonatkozásról van szó: „A jelenvalólét, amikor megértve előrehívni engedi magát erre a lehetőségre, akkor egyben *szabaddá válik* a hívás számára: kész arra, hogy felhívható legyen (...) A lelkiismerettel *bírást* választjuk, mint a legsajátabb bűnös-létre való szabadlétet. A *felhívás megértése* azt jelenti: *akarjuk, hogy lelkiismeretünk legyen.*” Uo. 483.

az önmagát-hívásban a lelkiismeret ezt a legsajátabb lenni-tudást, az egzisztálás autentikus lehetőségét tanúsítja (Heidegger többször használja a „tanúbizonyosság” szót).⁴⁷ Itt, Kosztolányinál a tanúságtétel *igazságosságot* vagy annak esélyét is jelenti, hiszen alapvetően interszubjektív viszonyról, adományozó és adományozott kölcsönösségéről van szó. „Igazságosság” abban az értelemben, hogy „valakinek megadni a sajátját” vagy „a sajátjában részesíteni” – azon etika, melyet egy másik Esti-történet fejt ki: „Ez az udvariassága pedig nem udvariasság volt, nem bók, nem üres fecsegés. Sokszor csak abban állott, hogy kellő pillanatban, észrevétlenül elhelyezzen egy közönyösnek látszó szót, melyet valaki kétségbeesetten várt tőle, mint életének igazolását. Ezt a legkülönb erénynek tartotta. Mindenesetre különbnek mint az ügynevezett jóságot. A jóság folyton prédikál, meg akarja váltani az emberiséget, keneteskedik, máról holnapra csodát akar művelni, a tartalmával hivatkozik, a lényegét akarja bolygatni, de bizony legtöbbször csak kongó, tartalmatlan és merőben formai. Viszont ha az udvariasság merőben formainak rémlik is, belül, a mivoltában maga a tartalom, maga a lényeg. A jó szó, melyet még nem valósítottak meg, minden szűz lehetőséget magába zár, és több, mint a jó tett, melynek kimenetele kétes, hatása vitás. Általában a szó mindig több, mint a tett” (*Harmadik fejezet*).⁴⁸ Az „udvariasság” itt tehát tanúságtétel és az igazságosság gyakorlása egyszerre (a tanúság *nem* információközlés, hanem a nyelvi úton bekövetkező igazságosság esélye). Azzal a nem mellékes kitételrel, hogy ha a lelkiismeret illetéknéppen tanú vagy tanúsítás, viszont ugyanakkor hívása „*belőlem* jön, de mégis rajtam *túlról*”,⁴⁹ akkor ez a fajta adomány az „udvariasság” módusában tulajdonképpen nem alanyának az autonóm tette, hanem ennek a hívásnak a függvényében következik be. Vagyis bizonyos értelemben maga is kapja és ennyiben legalábbis annyira az ő sajátját is érinti (nem pusztán továbbadja), mint a címzettét. Itt a „lelkiismeret” nem feltétlenül a „tartozás” vagy a „bűn” értelmében vett „Schuld”-ként⁵⁰ fejthető meg, hanem inkább olyan „sors”-ként, ami a „bűn” előtt gondolható el. Ezért vezet a novella narratív fonala addig a pontig, ahol megfordul (kiasztikus módon) adományozó és megajándékozott viszonya és Esti maga várja már az „alamizsnát”. – Van egy novella az *Esti Kornél kalandjaiban*, mely a *Tanú* címet viseli és amelyben a tanú, Boldizsár bácsi büntetett előlétele miatt szenved egész életében, ahogy mondják, a lelkiismerete nem hagyja nyugodni. Esti mellett másik tanúra van szüksége a Pataki nevű szereplőnek egy

⁴⁷ Uo. 471. 484. A halállal való szembesülést is tanúságtételként (Bezeugen) értelmezi Heidegger, a Dasein legsajátabb létlehetőségére vonatkozóan.

⁴⁸ Hogy mennyire centrális jelentőségű idézet ez már a Kosztolányival kortárs epikára nézve is, jól mutatja az 1934-ben megjelent *Egy polgár vallomásai* zárlatának az apáról szóló kitétele: „Apám ismerte a nagy titkot, az udvariasság titkát. Néha azt hiszem, ez a legtöbb, amit ember embernek adhat (...) Hallgatása tapintat volt, nem gyöngeség. Tudta, hogy egymás között, emberek között nem lehet másképp boldogulni, mint tapintattal és diszkrécióval, és napirendre kell térni egymás titkai fölött.”

⁴⁹ Uo. 465. Különös, hogy Derrida a halálhoz-viszonyuló-lét heideggeri fogalmának és az ezzel összefüggő tanúskodásnak a dekonstrukciójában (*Aporien*) egyetlen szót sem veszteget a lelkiismeret nem kevesebb, mint hat paragrafuson átívelő problematikájára a *Lét és időben*. Mintha ez a fogalmiság és (performatív) komplexum elemi módon idegen lenne számára. A „barát hangjára” koncentráló másik Derrida-írás a *Lét és idő-ről* sem tér ki a lelkiismeret „hívás”-ára (*Heideggers Ohr*. In: *Politik der Freundschaft*. Frankfurt a.M., 2000. 413–491).

⁵⁰ Heidegger kifejezése („Schuld”) a németben többféle jelentéssel bír, a *Lét és idő* magyar fordítása a „bűn”-t részesíti előnyben.

örökbefogadási ügyben és így lehetőség adódik Boldizsár előtt, hogy vén fejjel visszanyerje becsületét a törvény előtt, amennyiben tanúzik (hogy az örökbefogadó személy azonos önmagával). Ez meg is történik, Esti összefoglalásában: „A tanúzás sikerült. Erről én tanúskodom az utókornak.” A lelkiismeret tehát olyan traumára emlékeztet, melyet csak tanúzással lehet elfeledtetni vagy kiegyenlíteni, ahol tematikus szinten helyreáll a tanúskodás alanyának sérült önazonossága. Esti pedig explicit módon is tanúként jelenik meg, aki egy másik tanút vagy tanúaszt tanúsít (őt magát pedig a kvázi-névtelen elbeszélő tanúsítja).

A világot megváltani igyekvő „jóság” elleni Esti-féle polémia nagyon is megvan a maga párhuzama Heideggernél, aki szerint a lelkiismeret „világlelkiismeret”-ként való erőltetése, („lényeg”-ként, „mint olyan”-ként való?) univerzalizálása nivellálja azt, megfosztja a hívás egyedi eseményétől, hiszen „általánosan’-kötelező hangként” („amely ’nem pusztán szubjektívan’ beszél”), kvázi-grammatikai normaként történő beállítása meghatározatlanná teszi azt, „nyilvános lelkiismeretet” gyártva belőle.⁵¹

Különösen érdekes lehet a „lelkiismeret” hívásának olyan tematizálása Heideggernél, amely azt meglehetősen természetességgel mint telefonhívást engedi érteni.⁵² Esti az első találkozás után telefonálni kezd a kisebbik lány gondozóbeli elhelyezésének érdekében, de már az első fejezet metafikciós kódjában is előfordult a telefon, miszerint Esti bizonyos történeteket a telefonban meséli el, mint ahogy az egyik novella narratív önjelenetézése is ezt a mintát követi (*Az orvos gyógyítása*, vö. még *Esti megtudja a halálhírt*). A „süvöltő hang” mint zaj megengedi az analógiát a távbeszéléssel. A bolgár kalauz történetében egy ponton Esti a kalauz kérdéseit gépi zajként hallja, mely kérdések az ő vélelmzése szerint éppen az igazság megváltására irányulnak: „Legyen vége ennek a gyanús játéknak. Vallj színt. Hát *igen-e*, vagy *nem*? A kérdések egyre gyorsabban és határozottabban kattogtak, mint a gépfegyverek, a mellemnek szögezve.” A többszöri igenlés Esti részéről az özvegy elbeszélését hallgatva, innen nézve a telefonban felerősödő fatikus funkcióra, egyáltalán eme beszédhelyzetre is emlékeztethetnek. Az „igen” eme ismétlése Derrida szerint grammofoonát jelent, „amely a leg-elevenebb hangba beírja az írást. Ezt reprodukálja a priori módon, az igenlő intencionális jelenlétének távollétében.”⁵³ Ezzel az „igen” mint írással a „gyári”, „ijedelmes egyformasággal” termelt nem-eredetiséggel párosul, amit Esti számára az özvegy története jelent. Vagyis Esti nyelve éppen ezt az elvet reprodukálja, kontaminálódik vele.

A lelkiismeret mint hívás fenoména Heideggernél az egzisztenciális analitika azon alapvető kitételéhez vezet, mely szerint „*a létező, amely mindenkor mi magunk vagyunk, ontológiaiilag a legtávolibb*”.⁵⁴ Mint fentebb szó volt róla, a közelhozás szublimáló műveletéről szóló anonim vagy imperszonális – azaz távoli? telefonikus? – elbeszélői hang ambivalenciája olyan értelmezést is lehetővé tesz, hogy éppen ez az aprólékoskodó közelhozás távolít el a fájdalomtól, fedi vagy felejteti el azt. A tanú kettőssége válik itt akuttá: igenli vagy tagadja ez a közbevetés pl. Esti esztétikai hitvallásának (amit belső magánbeszéd módján tesz meg!) igazságérvényét? Valóban magától értetődőnek lehetne venni, hogy a lelkiismeret hangját vagy

⁵¹ Uo. 469.

⁵² Heidegger a felhívásról (Anruf) mint „előrehívó visszahívás”-ról beszél (uo. 482), vö. még egy jellemző mondat: „A hívás a messzeségből a messzeségbe történik” (uo. 460). Vö. Derrida utalásával Sam Weber vonatkozó ötletére: *Ulysses Grammophon*. 66.

⁵³ Vö. *Ulysses Grammophon*. 70.

⁵⁴ *Lét és idő*. 516.

hívását (mint egyfajta „belső szót”) a nyelvi cselekvés utána mintegy visszaigazolná avagy tanúsítaná, másképpen: performatív értékkel látná el? Az az „igen” tanúsítaná ezt a hívást, mondhatni válaszolna rá, mely a leginkább ismételt, mechanikus nyelvi elem (aláírásként éppen szkripturális reprodukálhatóságot működtetve), „telegrammofóniai” hatásával felfüggesztve az intenció azonosíthatóságát? Itt fennáll ugyanis a veszély, hogy ez a hívás a nyelvi cselekvés tanúsítása által akarva-akaratlan intencióvá redukálódik (pl. a harmadik nézetében), kiiktatva a szubjektum távolságát önmagától (és bűnös-létét). A bolgár kalauz történetére visszatekintve felmerülhet az a kérdés is, hogy ha párhuzam vonható az állatnak a nevére, az embernek a hívásra való hallgatása között, akkor a „hívott” különbsége az állattól nem adható meg a priori módon? Sőt, hogy a lelkiismeret „hívása” adott esetben animális hang is lehet?

Visszatérve a novella narratív fonalához: Esti minden eszközt bevet, főleg verbális jellegűeket, hogy elmenve a „törvények, paragrafusok, döntvények” mellett elérje célját, az üvegketrec (!) megszerzését az özvegynek. „Ennélfogva mosolygott, hazudott, hízelgett, csúszott-mászott, fölényeskedett, pimaszkodott, amint kellett. Az özvegyet egy helyütt közeli, anyagi leszármazottjának nevezte, buzgó katolikusnak, másutt régi derék kálvinistának, a békeszerződés földönfutójának, egyebütt pedig a fehérterror áldozatának, visszatérő, bécsi emigránsnak.

Ilyen tekintetben Estinek sohase voltak különösebb aggályai.”

Esti eme többféle diszkurzív és szociokulturális, valamint vallási és politikai regiszterből táplálkozó kísérlete nyilvánvalóan azt a veszélyt hordozza magában, hogy „közben saját erkölcsi megítélhetőségét teszi kockára”.⁵⁵ A még csak nem is intencionált (csak utólag, „posztumusz” belátható) kísérlet igazságának nincsen morális vagy transzcendens autorizációja, nem rendelkezik „metafizikai alakkal”, inkább az igazságosság vezérli. Ám nem annak reményében, hogy mindez valamiképp megtérül neki, „csupán azért, mert egyik szeszélyes pillanatában odadobta azt az összeget (...) Egyik tette végzetesen szülte a másikat. Most pedig sajnálta volna, ha munkája kárba vész. Kissé tökéletesebbnek óhajtotta látni, kissé kerekdebbnek.

Amint a kereskedők mondják, szaknyelven: 'már futott a pénze után'.

Eme tipográfiai külön sorba helyezett közbevetés a kereskedők nyelvéről eredetét tekintve ismét csak nem azonosítható, a személytelen elbeszélő instancia szólama vagy kommentárja lehet. Eredeti jelentése itt azonban deformálódik, amennyiben szemantikailag el-lentmond az előtte olvasható Esti-féle megokolásnak. Talán paradox, de a „lelkiismeret” nyelve itt közelebb áll egy tőle elvben határozottan elválasztandó regiszterhez, mint hagyományos instanciáihoz és interpretánsaihoz (transzcendencia, ítélőszék, morál, kategorikus

⁵⁵ Vö. ehhez és az alapjául szolgáló másodmodern szubjektum-, valamint nyelvfelfogáshoz alapvetően Kulcsár Szabó: *Törvény és szabály között*. 86–87. Ezt a modellezést lényegében már Barta 1938-as kiemelkedő tanulmánya megelőlegezte a maga módján: „Ne képzeljünk az élet mögé struktúrát, vázat, magánvaló erőket, amelyek a mélyben, valami titkos célszerűséggel értelmet adnak ennek a fájó, felszínén üres, értelmetlen életgomolygásnak; ne vetítsünk e mögé a gomolygás mögé semmit: se morált, se logikát, se semmiféle értelmet vagy igazságot...” *Vázlat Kosztolányi arcképe*hez. 444. Ellentétben a „kritikai” kiadás megjegyzésével (783.), miszerint itt Kulcsár Szabó Ernő Szegedy-Maszák Mihályra hivatkozna Kosztolányi-értelmezésében, sokkal inkább Kulcsár Szabó egykori debreceni mestere sejthető a háttérben (akiről a „kritikai” kiadás érdekes módon mintha inkább rosszállón vélekedne, vö. uo. 679–680).

imperatívusz). Nincs olyan prestabilizált diskurzus, mely elsőbbséget formálhatna a lelkiismeret és az adomány(a) *tanúsítására*. Ezzel lényegében az adomány ökonómiai felfogása kerül ex negativo ironikus fénybe, de az adományozás intenciófüggő vonása is viszonylagosítódik (a „formaság” és a „csiszolt stílusérzék” a morális síkon „tapintatot” jelent). Ami oda vezet és ez a novella lényegi fordulata, hogy Esti maga várja már az adományt, maga kerül(ne) a megajándékozott szerepébe, felfüggesztve mindenfajta distanciát, ami az ajándékozót elvben jellemezné (főleg azt, aki „pusztán” nagylelkűségből adományoz). „De titokban legalább egy csöpp javulást remélt, valami látszólagos enyhületet, valami viszonylagos nyugalmat, egy jó szót, mely földeríti, megjutalmazza. Most ő leste az alamizsnát.” Az utóbbi kifejezés szándékosan lefokozó éle csak jobban élesíti adományozó és megajándékozott kiazmusát, a vélt ajándékozót kitettséget, miként az „egy szó” reménye is az *Esti Kornél* egyik fontos (ott Estit alannyá tevő), fentebb már idézett szöveghelyét idézi intratextuális módon. Persze a novellán belül akár arra az „ígéretra” is visszautalhat, melyet Esti tapintatból tett az özvegynek.

Mélyebb szinten tehát a következő összefüggésre derül fény: a cselekménybeli kiazmus az adomány kölcsönösségének tengelyén arra utal vissza, hogy Esti nem önszántából, nem autonóm módon adományozott, hanem a lelkiismeret(e) süvöltésére hallgatva, ezt mint (nem feltétlenül kellemes) adományt átvéve/visszaadva. Újabb példa arra, hogy az adományozásban sosem az adomány feltételezett alanya „ad”, hanem akár egy empirikus-intencionális eszközökkel hozzáférhetetlen instancia vagy történet (hívás).

Esti tehát abba a helyzetbe kerül tartósan, melyet korábban a szégyen jellemezett: olyan őt magát érintő és befolyásoló, egyszerre belső és külső történet, mely fölött ugyanakkor nincsen hatalma. Éppen azért lesi az alamizsnát, mert *nem* korábbi adományát szeretné visszatérítve látni, mert ezt az adományt nem a megajándékozottal szembeni magasabb, netán felsőbbrendűbb pozícióból adta (mintegy „a moralitás ideálját” megvalósítva),⁵⁶ nem az adomány címzettjének *megszégyenítése* volt a célja (ennek nem muszáj szándékolt célnak lenni, hogy közvetett effektusként mégis előálljon az adományozásban). Sőt, ahogy fentebb szó volt róla, magának az ajándékozás alanyának a szégyenét idézheti elő az adomány (hívása), amennyiben nem hozható lineáris kapcsolatba szubjektív intencióival. Mindez a novella nyelvi önértelmezésének szintjén azt jelentheti, hogy az ún. „irodalmi” nyelv nem feltétlenül kerül értékesebb kognitív vagy akár esztétikai pozícióba más nyelvi regiszterekkel szemben. Legalábbis redukálhatatlan fikcionalitása egyszerre helyezi ezek fölél, ugyanakkor szolgáltatja ki is azoknak. És következetesnek mondható, hogy e novella végén is materiális nyelvi effektus üti fel a fejét – amikor Esti távlatában „vád tekintett” az özvegy arcáról, „valami fájó, majdnem *szemtelen szemrehányás*”. Estit ez „ingerli föl”, azaz mintegy a nyelv vádjaként, egyfajta nyelvi sorsként érzékelné? A „szemtelen szemrehányás” különös alakzat, lényegében jelentéstani lehetetlenség (a „szem”-től megfosztott „szemrehányás”), ugyanakkor a tett, a performatívum lehetetlensége is, materiális-anagrammatikus síkon pedig a szó széttörésére, részleges törlésére utal (a „szem” paraszémikus létmódjának függvényében). Olyan szószereintiséget hoz játékba, amely egyfajta szigorúan nyelvi iróniához vezet,⁵⁷ sőt *egyszerre* nyil-

⁵⁶ Vö. a Nietzsche-idézetekkel alább (59. és 60. lábjegyzetek).

⁵⁷ Azonnal áthúzza ugyanis Esti távlatát, a perszonális „vád” vizionálását, továbbá az idézett magánbeszéd diegetikus autoritását, amennyiben Esti mint látó instancia törlődik (vagyis „szem-telenné” válik).

vánul meg idiomatikus vonásként és virtuális fordítási alakzatként,⁵⁸ eseményként és idézetként (a történet szintjén: amennyiben az özvegy Estit édesanyjára és egyes nőrokonaira emlékezteti, itt azonban akár egy Kosztolányi-regény címszereplője is felmerülhet). A nyelv egyfajta szemérmertlensége (szó szerinti arcátlansága, a „szemtelen” etimológiai rokonaként) ez, a lelkiismeret süvöltő hangjának ekvivalense, éppen az intencionált „vád” radikális felfüggesztése, ami Estit egy teljességgel mechanikus tette sarkallja, mely csak tehetetlenségéről ad bizonyosságot.

Az Esti Kornél-korpusz elemzett szövegei az adomány és tanúsága, nem-ökonómiai dialektikájuk középpontba helyezésével a kísérletszerűség mozzanatának mélyebb alapjára mutatnak rá: ezt leginkább Nietzsche szavával, „a keletkezés ártatlanságával” lehet megjelölni. Pl. a véletlen kiemelt szerepe arra vonatkozhat Kosztolányinál (éppen a *Tanú* c. novellában, ahol „a véletlen a drámai csattanója annak az ismeretlen színjátéknak, melyet játszunk”), amiről Nietzsche ír: „... senki sem *adta* tulajdonságait az embernek, sem Isten, sem a társadalom, sem szülei vagy elődei, sem *ő maga* (...) *Nem* következménye valamely saját szándéknak, akaratnak, célnak (Zweck), *nem* kísérletet tesznek vele, hogy 'az ember ideálját' vagy 'a boldogság ideálját' vagy 'a moralitás ideálját' elérjék – abszurdum a lény(eg)ét bármilyen célhoz *delegálni*. Mi találtuk fel a 'cél' fogalmát: a valóságban *hiányzik* a cél (...) nincs semmi, ami a létünket megítélhetné, mérhetné, összehasonlíthatná, elítélhetné, hiszen ez azt jelentené, hogy az egészet (das Ganze) ítéljük meg, mérjük, összehasonlítjuk, elítéljük”.⁵⁹ Jellemző Kosztolányira, hogy sosem az efféle véletlenek *eredetét* firtatja, hanem *hatásukat* fürkészi (nyelvi, jelentéstani, etikai stb. értéktulajdonításokra nézve), afféle nem-tervezett kísérletek módján. A kísérletek invenciói ugyanis a „véletlen” effektusai a keletkezés ártatlanságának dimenziójában, ennyiben adományjellegük van.⁶⁰ Vagyis a keletkezés eme ártatlanságának előfeltételezése – tágabban a „modernség” archeológiája – felől válik különösen jelentéssé a különböző adományok alapvető vonása, nem-kiegyenlítő jellegük (vagyis a tényállás, hogy nem tartozásban fogantak vagy azt igyekeznek restituálni, betölteni), továbbá feltételezett alanyuktól, ennek szuverenitásától való függőségük relatív jellege. A bolgár kalauz története emphatikus „megbocsátással” zárul, ám a szöveg materiális, konnotatív és öntelmező szintjén ez a megbocsátás legalábbis problematikusnak minősül. Hasonlóképpen, csak éppen fordított módon jár el a *Tizennegyedik fejezet*, amelyben Esti hangsúlyosan nem bocsát meg Gallusnak, a rossz útra tévelyedett fordítónak, ám ez a kijelentése maga is morális konvenciót, sőt a szövegben textuálisan túldeterminált nyelvi elemet ismételi,⁶¹ mely nyelvi-értékelő magatartás részlegességét és viszonylagosságát ugyanazon szöveg is aláhúzza (együtt más

⁵⁸ Amennyiben a „szemrehányás” csak másik nyelvben lehet „szem-telen” (pl. a német „Vorwurf”-ban). Idiomatikusság és fordíthatóság között nincs tehát ellentét. Ez az alakzat közel kerülhet Benjamin „tiszta nyelv” fogalmához.

⁵⁹ *Götzen-Dämmerung*. 96.

⁶⁰ Nietzsche egy kései töredékében „kísérleti filozófiáját” (Experimental-Philosophie) éppen az igellessel kötötte össze: ez a filozófia „kísérletképpen (versuchsweise) megelégszik maga az elvi nihilizmus lehetőségeit: anélkül, hogy ezzel azt mondanánk, hogy a nem-nél, a negációnál, a nemre irányuló akaratnál (Willen zum Nein) állna meg. Sokkal inkább ennek fordítottjához akar elérni – a világ *dionüszoszi igényléséhez* (Jasagen zur Welt), ahogy a világ létezik, levonás, kivétel és kiválasztás nélkül – az örök körforgást akarja...” KSA 13. 492.

⁶¹ Vö. Molnár Gábor: *Példázat és fordítás*. 371-372.

Esti-novellákkal). Az elbeszélői magatartás eme megbízhatatlansági vonása éppen a keletkezés ártatlanságával szemközt válik akuttá, amennyiben ezt a radikális – ökonómiát, okozatiságot, célszerűséget és mérhetőséget nélkülöző – keletkezést az elbeszélői autorizáció (az „ember[iség]”, stabilnak vélt antropológiai tulajdonságok, a jog, a társadalmi morál, az alany szuverenitása stb. jegyében) rendre elvétí és sorozatosan hamis tanúnak (is) minősül. Feltűnő, hogy éppen a véletlent leginkább tematizáló novellában, a *Tanú* címűben bírósági tanúságtétel áll a középpontban, ahol Boldizsár a tanú szerepében saját ártatlanságát, büntelenségét véli visszanyerni. Esti itt Boldizsár tanújává válik, vagyis a szöveg kiemeli elbeszélői funkcióját (ezáltal újfent történet és elbeszélés elkülöníthetelenségét hangsúlyozva). Ebben a kölcsönös tükrözésben azonban Esti mint elbeszélő megbízhatatlansági karaktere, a tanúsítás mint adomány ambivalenciája lép elő. Legáltalánosabb nézetben a névtelen elbeszélő (auktoriális narrátor, „Kosztolányi”) és Esti elbeszélése, fikció és narráció, tulajdonnév és aláírás interpenetrációi élezzhetik ki a történetmondói hitelre vonatkozó kérdést. Ezek az ambivalens, nem-identikus átfedések persze az invenció teljesítményére is utalhatnak, arra, hogy ez fennálló implicit szerződések szeg meg⁶² – és ez akár Esti és az elbeszélő kezdeti szerződését is érintheti. Mindezen aberrációk és apóriák végső soron a nyelvi aktusok megismerhetetlenségéhez utalnak vissza a keletkezés ártatlanságának összefüggésében (a bolgár kalauz és a sorsüldözött özvegy története ezért példázatai olyan elemi szavak uralhatatlan többértelműségének vagy ambivalenciájának, mint éppen az „igen”).

A „véletlen” persze mindeközben maga sem pusztán véletlent jelent, amennyiben a szükségszerűség előfeltételezése szükséges ahhoz, hogy egyáltalán véletlenről lehessen beszélni. Ettől a véletlenfogalomtól eltérően a véletlen az Esti-novellák horizontján inkább eseményt jelent, mely az egyedit, a kontingenst potenciálisan, ám előreláthatatlan módon tanúsító erővel ruházza fel a rajta túlmenő általánosra nézve, mely „általános” nem annyira univerzális kódot, hanem inkább egyediség és esemény(e) nyitott, értelmezésre ráutalt kapcsolatát jelenti. (Mindez az adományban jelentkezik, amennyiben ez mindig előreláthatatlan, nem-programozható, ugyanakkor megtörténe után irreverzibilis jellegű. Ezen belül is pedig az adomány fordulata, kiazmusa ad minderről tanúságot, ahol adományozó és adományozott között nem egyirányú a viszony, hanem kölcsönös.) Ezért jellemző az Esti-novellák túlnyomó részére a példázatoság (csak látszólag lévén ellentétben a kontingencia jelenlétével). A véletlen eme eseményszerűsége éppen a keletkezés ártatlanságának függvénye, ahol véletlen és szükségszerű nem képeznek oppozíciót egymással.

A Kosztolányi-recepcióban gyakran, hol negatív, hol pozitív hangsúlyokkal hangoztatott értékviszonylagosság és relativizmus további ismételtetése helyett az Esti-korpusz kapcsán a keletkezés ártatlanságának szemléleti alapját és ezzel összefüggésben különböző nyelvi indexeit, az adomány és tanúságtétel kapcsolatát, a kísérlet(ezés) nyitottságát és temporalitását érdemes középpontba helyezni. Ezáltal esély adódik a Kosztolányi-szövegek nyelv-szemléletének, antropológiai és etikai vonatkozásaik produktív és lehetőség szerint koherens értelmezésére – a modernség hatástörténeti összefüggéseiben.

⁶² Vö. Derrida: *Psyché. Erfindung des Anderen*. Wien, 2010. 11. Pl. a Gallusról szóló történet középpontjába a szerződésszegés kerül.